

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและการแก้ไขปัญหาความยากจน ของประชากรในบริเวณพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง จังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดอุทัยธานี

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ การแก้ไขปัญหาความยากจนของประชากรในบริเวณพื้นที่โดยรอบวนอุทยานเขาหลวง จังหวัด นครสวรรค์ และจังหวัดอุทัยธานี มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์สภาพปัญหาและสาเหตุด้าน การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงและปัญหาชุมชนในพื้นที่โดยรอบ วนอุทยาน และพัฒนารูปแบบการแก้ไขปัญหาด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อเสนอ แนวทางและมาตรการในการดำเนินงานสำหรับวนอุทยานเขาหลวงและชุมชนในการแก้ไข ปัญหาที่เกี่ยวข้อง ขอบเขตพื้นที่การศึกษาคือพื้นที่วนอุทยานเขาหลวงและพื้นที่ชุมชนโดยรอบ วนอุทยานซึ่งครอบคลุมพื้นที่ 35 หมู่บ้าน ใน 9 ตำบล 5 อำเภอ ของจังหวัดนครสวรรค์และ จังหวัดอุทัยธานี มีระยะเวลาดำเนินงาน 2 ปี ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2551-2552

ประชากรเป้าหมาย ประกอบด้วยราษฎรในพื้นที่โครงการทั้ง 35 หมู่บ้าน รวมทั้งผู้นำ ชุมชน ข้าราชการ และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่โครงการ นักเรียนและครูในโรงเรียนที่ ตั้งอยู่ในพื้นที่โครงการและที่อยู่ใกล้เคียง วิธีการที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การประเมิน สภาพในชนบทอย่างรวดเร็ว และการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม วิธีการเทคนิคที่ใช้ ประกอบด้วย การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง การประชุมกลุ่ม การประชุมปรึกษาหารือ การ สัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม และการสำรวจภาคสนาม ส่วนวิธีการดำเนินการวิจัยเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของวนอุทยานและปัญหาความยากจน ของราษฎร ได้ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยการสร้างเครือข่ายและจัดกิจกรรม ต่างๆ เพื่อนำไปสู่ความร่วมมือในการแก้ปัญหาของวนอุทยานและชุมชนต่อไป การสร้าง เครือข่ายและการจัดกิจกรรมต่างๆ ดังกล่าวประกอบด้วย (1) เครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและ ดับไฟป่าในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวง (2) เครือข่ายป่าชุมชน (3) เครือข่ายปราชญ์พื้นบ้าน ด้านสมุนไพร (4) เครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (5) เครือข่าย

ราษฎรอาสาสมัครนำเที่ยวป่าศึกษาธรรมชาติวนอุทยานเขาหลวง และ (6) การพัฒนาความเป็นอยู่และการแก้ไขปัญหาความยากจนชุมชนหุบไม้ไฮ

ผลการดำเนินกิจกรรมสำหรับเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่า พบว่า ทุกหมู่บ้านและทุกตำบลในพื้นที่เป้าหมายของโครงการสามารถจัดตั้งเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าในพื้นที่วนอุทยานเขาหลวงได้สำเร็จ มีการจัดตั้งองค์กรและกำหนดรูปแบบการบริหารงานทั้งในระดับหมู่บ้านและระดับตำบล มีการกำหนดพื้นที่เป้าหมายที่รับผิดชอบในการปฏิบัติงาน กำหนดวิธีการประสานความร่วมมือการปฏิบัติงานกรณีเกิดไฟป่า วิธีการป้องกันไฟป่า เช่น การทำแนวกันไฟ การลาดตระเวน การสื่อสารและประชาสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ รวมทั้งปฏิบัติการมวลชนสัมพันธ์เชิงลึก อย่างไรก็ตาม ยังมีเพียงบางเครือข่ายที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตามแผนปฏิบัติที่เสนอ บางเครือข่ายได้รับการสนับสนุนบางส่วน และบางเครือข่ายไม่ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ในการส่งเสริมให้ปลูกป่าชุมชน มีพื้นที่ที่ได้ส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นป่าชุมชน จำนวน 3 แปลง อยู่ในพื้นที่ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ จำนวน 2 แปลง และในพื้นที่ตำบลหนองยาว อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ จำนวน 1 แปลง ได้มีกิจกรรมการปลูกป่าในพื้นที่ป่าชุมชนหลายครั้ง ปัจจุบันยังไม่มีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน และยังไม่มีการจัดทำกติกาการใช้ประโยชน์ที่เป็นรูปธรรม เนื่องจากป่ายังไม่มีความอุดมสมบูรณ์มากพอที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ อย่างไรก็ตาม มีการปรับแนวคิดในการเพิ่มมูลค่าให้กับป่าชุมชน เช่น การทำป่าชุมชนให้เป็นป่าสมุนไพร และแนวคิดที่จะให้ป่าชุมชนเป็นแหล่งอาหาร

สำหรับเครือข่ายปราชญ์พื้นบ้านด้านสมุนไพร มีสมาชิกที่มีอาชีพเกี่ยวข้องกับการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาโรคและใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ สมาชิกเครือข่ายได้ตระหนักถึงปัญหาการลดน้อยลงของสมุนไพร จึงประสงค์ที่จะอนุรักษ์สมุนไพรไว้ให้ดำรงอยู่ในป่า และได้เสนอแนะให้สมาชิกหยุดใช้สมุนไพรในป่าไว้ก่อน โดยเสนอให้ใช้สมุนไพรที่อาจมีสรรพคุณทดแทนกันได้และสามารถปลูกไว้ใช้เองได้ พร้อมทั้งช่วยกันดูแล อนุรักษ์สมุนไพรในป่า ซึ่งโครงการวิจัยได้ให้การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการเพาะขยายพันธุ์สมุนไพรและไม่หายากอื่นๆ เพื่อนำกลับคืนสู่ป่าด้วย

การสร้างเครือข่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกที่ดีและพร้อมที่จะเป็นแนวร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กับวนอุทยานเขาหลวงต่อไป ผลของการฝึกอบรม พบว่า นักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรมและคณะครูผู้ควบคุม ต่างมีความตื่นตัวสูง มีความสนใจในกระบวนการค่ายศึกษาธรรมชาติซึ่งเป็นประสบการณ์ใหม่ที่ส่วนใหญ่ไม่เคยเรียนรู้มาก่อน และเห็นว่าสามารถนำไปปรับใช้ในโรงเรียนได้

การจัดฝึกอบรมราษฎรเพื่อส่งเสริมความรู้และศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ดำเนินการในสองพื้นที่ ได้แก่ แหล่งท่องเที่ยววน้ำตกหินดาด ตำบลวังม้า อำเภอลาดยาว

จังหวัดนครสวรรค์ และแหล่งท่องเที่ยวหุบเขาคีม ตำบลบางประมุง อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ พบว่า แกนนำชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนบริเวณแหล่งท่องเที่ยวหน้าตหินดาต ตำบลวังม้า ยังไม่มีความพร้อมที่จะจัดตั้งกลุ่มแกนนำชุมชนเพื่อขับเคลื่อนงานด้านท่องเที่ยวต่อไป ส่วนแกนนำชาวบ้านในชุมชนบริเวณแหล่งท่องเที่ยวหุบเขาคีม ตำบลบางประมุง มีความกระตือรือร้น และได้ดำเนินงานสานต่อเกี่ยวกับกิจกรรมการท่องเที่ยว รวมทั้งการก่อสร้างศูนย์ท่องเที่ยวโดยชุมชน เพื่อใช้จัดกิจกรรมของเครือข่ายต่อไปด้วย

การดำเนินงานพัฒนาความเป็นอยู่และแก้ไขปัญหาความยากจนให้กับชุมชนหุบไม้ไฮ ประกอบด้วย 5 กิจกรรม คือ กิจกรรมการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน กิจกรรมการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคสำหรับครัวเรือน กิจกรรมการส่งเสริมอาชีพ กิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อม และกิจกรรมการส่งเสริมคุณภาพชีวิต ผลของการดำเนินกิจกรรม อาจกล่าวได้ว่ายังอยู่ในระยะเริ่มต้นของการพัฒนาความเป็นอยู่และแก้ไขปัญหาความยากจน กิจกรรมที่ดำเนินการได้สำเร็จเป็นรูปธรรม ส่วนใหญ่จะเป็นการแก้ปัญหาที่ชาวบ้านเห็นความจำเป็นเร่งด่วน เช่น การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อใช้ในครัวเรือนโดยใช้บ่อวาง การสร้างแหล่งอาหารให้ชุมชน (การเลี้ยงปลาในสระ) การสร้างห้องน้ำสำหรับครัวเรือนที่ยังไม่มี เป็นต้น ส่วนกิจกรรมอื่นๆ เช่น การส่งเสริมให้ชาวบ้านเกิดการรวมกลุ่มเพื่อประกอบอาชีพ พบว่า ชาวบ้านให้ความสนใจน้อย ไม่มีเวลาให้เท่าที่ควรสำหรับการทำความเข้าใจการดำเนินงานในกระบวนการกลุ่ม เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ต้องออกไปรับจ้างนอกชุมชน การจัดกิจกรรมของโครงการต้องทำในช่วงเย็นถึงค่ำ ซึ่งชาวบ้านต้องทำภารกิจสำหรับครอบครัว รวมทั้งยังมีปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนด้วย

ผลของโครงการวิจัยในภาพรวม สะท้อนให้เห็นความสำเร็จในการดำเนินการแก้ไขปัญหาของวนอุทยานและของชุมชนได้ในระดับหนึ่ง ปัจจัยความสำเร็จที่สำคัญ คือ คุณสมบัตินักนำเครือข่าย คุณสมบัติของสมาชิกเครือข่าย ความเข้มแข็งของชุมชนและความพร้อมในการรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย ความพร้อมด้านงบประมาณ และการสนับสนุนจากหน่วยงาน และระยะเวลาในการดำเนินโครงการวิจัยและขอบเขตพื้นที่ปฏิบัติการ

ข้อเสนอแนะแนวทางและมาตรการสำหรับการดำเนินงานแก้ไขปัญหา ประกอบด้วย วนอุทยานเขาหลวง สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 12 (นครสวรรค์) ควรส่งเสริม สนับสนุนการปฏิบัติของเครือข่ายอาสาสมัครป้องกันและดับไฟป่าที่โครงการวิจัยได้สร้างขึ้น เพื่อให้เป็นแนวร่วมในการป้องกันและดับไฟป่าให้กับหน่วยงาน พร้อมทั้งจัดประชุมปรึกษาหารือเพื่อหาทางออกในการแก้ปัญหาเรื่องการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของวนอุทยานเขาหลวงผ่านทางเครือข่ายต่างๆ ที่มีอยู่แล้ว และควรดำเนินงานสานต่อกิจกรรมของโครงการวิจัย โดยเฉพาะในเรื่องการขยายพันธุ์พืชสมุนไพร ไม้หายากและไม่ประจำถิ่นที่อยู่ในภาวะถูกคุกคาม และการนำพันธุ์ไม้ที่ได้ขยายพันธุ์แล้วคืนกลับสู่ป่าวนอุทยานเขาหลวงต่อไป รวมทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ควรสนับสนุนให้เครือข่ายต่างๆ ที่โครงการวิจัยได้ริเริ่มขึ้น สามารถดำเนินกิจกรรมต่อไปได้อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เนื่องจากเครือข่ายต่างๆ ที่ตั้งขึ้นยังอยู่ในระยะเริ่มต้น และแกนนำเครือข่ายอาจยังไม่เข้มแข็งพอที่จะดำเนินการสานต่อไปได้โดยลำพัง หรือหากได้ก็อาจจะก้าวหน้าไปได้ช้ามาก ความสนับสนุนทั้งในเชิงวิชาการและวิธีการดำเนินการจากภาคส่วนต่างๆ จึงนับว่าจำเป็นมาก

การดำเนินงานด้านการพัฒนาความเป็นอยู่และการแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชนเป็นงานที่ต้องอาศัยระยะเวลา ซึ่งมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับสภาพพื้นฐานของชุมชน ในการดำเนินการแก้ไขปัญหา ควรต้องให้ระยะเวลาช่วงเริ่มต้นที่มากพอในการทำความเข้าใจชุมชน สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ให้ความรู้และสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ รวมทั้งสร้างความสามัคคีภายในกลุ่มเพื่อให้สามารถดำเนินการด้วยกระบวนการกลุ่มได้ นอกจากนี้ หน่วยงานที่เข้ามาช่วยดำเนินการควรต้องริบประสานงานหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงในแต่ละด้าน ตั้งแต่ในระยะเริ่มต้น เพื่อเร่งดำเนินการให้ความช่วยเหลือชาวบ้านให้สามารถประกอบอาชีพและหารายได้ที่มีนัยสำคัญกว่าเดิมเลี้ยงครอบครัวต่อไปได้